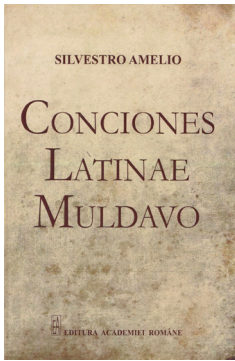

RECENZII

O ediție modernă de predici latino-române din 1725 ale unui misionar italian¹

Galaction VEREBCEANU

Doctor în filologie, conferențiar cercetător

E-mail: galaction.verebceanu@sti.usm.md

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0725-4893>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM (Chișinău)

Interesul deosebit al bisericii catolice din Italia pentru răspândirea credinței creștine în Moldova s-a manifestat, în secolele al XVII-lea – al XVIII-lea, prin trimiterea unor misionari. Scopul urmărit era alcătuirea sau/și traducerea din latină ori din italiană într-o limbă vernaculară a unor lucrări cu tematică religioasă (predici de slujbă peste an, catehisme etc.) sau a unor diverse scrieri laice (glosare bilingve, ghiduri de conversație etc.)². Obiectivul lucrărilor de acest fel era evident: răspândirea confesiunii catolice.

Unul dintre acești propagatori ai religiei creștine catolice a fost iezuitul italian Silvestro Amelio a Foggia, care, învățând și folosind limba localnicilor, a desfășurat o activitate misionară intensă în Moldova în decurs de zece ani (1712–1722). În urma acestei activități, au rezultat două manuscrise: un catehism tradus în română, intitulat *Patimile lui Hristos*, și un glosar italo-român, a cărui editare a fost făcută relativ recent,

---

¹ Silvestro Amelio, *Conciones Latinae Muldavo*. Studii introductive, ediție de text și glosar de Gheorghe Chivu și Florentina Nicolae. București: Editura Academiei Române, 2023, 600 p., formatul 16 / 70 x 100, copertă cartonată. ISBN 978-973-27-3728-6.

² Despre activitatea misionarilor catolici italieni în spațiul românesc și rolul acestora în promovarea limbii române vechi, vezi Gheorghe Chivu, *Comunicările*. În: „Hiperion”, 1999, 8, pp. 129-136. *Idem*, Misionarii italieni. În: Eugen Simion (coordonator general). *Enciclopedia literaturii române vechi*. Fundația Națională pentru Știință și Artă, Muzeul Național al Literaturii Române. București, 2018, pp. 655-657. *Idem*, Misionarii italieni și normele vechii române literare. În: *Language and Literature – European Landmarks of Identity*, 2 (1). Universitatea din Pitești. Pitești, 2006, pp. 45-49. <https://www.diacronia.ro/en/indexing/details/A5395/pdf>.

în variantă de revistă³ și ca studiu și text⁴. Ceea ce însă îi aduce recunoaștere lui Silvestro Amelio este alcătuirea, în 1725, a unei culegeri manuscrise de omilii, redactate în latină și traduse în limba română, cu titlul prescurtat *Conciones Latinae Muldavo*⁵. Manuscrisul conține 458 de file și a ajuns până în zilele noastre, fiind păstrat, sub cota ms. rom. 2882, în colecțiile Bibliotecii Academiei Române⁶.

Anume cele 86 de omilii, incluse în manuscrisul bucureștean, au intrat în atenția cunoscuților cercetători Gheorghe Chivu și Florentina Nicolae, editorii volumului prezentat. Asupra ideilor principale ale acestuia ne vom referi în continuare.

Din punct de vedere structural, ediția este alcătuită din mai multe părți, dintre care cele mai importante sunt *Introducerea*, cu două subdiviziuni, și textul propriu-zis al predicilor cuprinse în *Conciones Latinae Muldavo*. Ediția mai conține un *Cuvânt-înainte*, o *Notă asupra ediției*, indispensabilă oricărei ediții critice, și o listă de *Abrevieri ale textelor biblice în limba latină*. Încheie lucrarea un *Glosar* și mai multe *Facsimile*. Iată, rezumativ, unele constatări și concluzii care se desprind din diviziunile constitutive ale tipăriturii.

În *Cuvânt-înainte* (pp. 5-6) se subliniază, printre altele, locul pe care îl ocupă, în istoria scrisului vechi românesc, scrierile misionarilor italieni elaborate în Moldova, ce „aduc dovezi privitoare la limbajul religios utilizat în epocă în bisericile românești de rit catolic”, probează întrebuintarea „unor surse, a unor modele culturale sau a unor structuri retorice, diferite de cele curențe în scrisul românesc al epocii nu doar în zona Moldovei”, subliniază „efectele contactului dintre două sisteme lingvistice, italian, respectiv latinesc, pe de o parte, românesc, pe de altă parte”, evidențiază „numeroase fenomene ce caracterizau vorbirea oamenilor simpli, multe dintre acestea din urmă evitate constant în textele datorate autorilor sau traducătorilor

³ Vezi Giuseppe Piccillo, *Il manoscritto romeno di Silvestro Amelio (1719). Osservazioni linguistiche*. În: *Studii și cercetări lingvistice*, XXXI, 1980, nr. 1, pp. 11-30. *Idem*, *Il 'vocabulario italiano-muldavo' di Silvestro Amelio (1719)*. În: *Studii și cercetări lingvistice*, XXXI, 1980, nr. 2, pp. 179-186.

⁴ Vezi Giuseppe Piccillo, *Il glossario italiano-moldavo di Silvestro Amelio (1719). Studio filologico-linguistico e testo*. Catania, 1982, 208 p.

⁵ Titlul complet este *Conciones Latinae Muldavo, quibus, quia in dominicis aliisque festis infra annum occurrentibus ad literam possunt uti missionarii, hinc illas habentes, innumerabilibus Sacrae Scripturae*.

⁶ Informații prețioase referitoare la activitatea lui Silvestro Amelio și, implicit, la lucrarea sa de proporții sunt oferite de Teresa Ferro, *Din morfologia verbului în 'Conciones' de Silvestro Amelio*. Traducere din limba italiană de Nicolae Mocanu. În: *Dacoromania*, serie nouă, I, Cluj-Napoca, 1994-1995, nr. 1-2. pp. 251-261, <https://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A1951/pdf>; *Idem*, *Imisionari cattolici in Moldavia. Studi storici e linguistici*. Cluj-Napoca: Editura Clusium, 2005 etc. Vezi, de asemenea, informația Editurii ieșene Sapientia unde se precizează că în 2020 a apărut „cartea *Conciones latinae muldavo. Predici latine în grai moldav*, vol. I-III (vol. I: Predicile 1-32; vol. II: Predicile 33-56; vol. III: Predicile 57-86), în formatul 17×24, are 1855 pagini, ISBN 978-606-578-430-7”, scrisă de pr. Silvestro Amelio da Foggia OFMConv. Manuscrisul datat în anul 1725 a fost editat de (†) prof. dr. Traian Diaconescu și este însoțit de un studiu introductiv realizat de Constantin Răchită, Radu Cucuteanu, Emanuel Grosu. <https://editurasapientia.ro/>

români contemporani”, lucrările misionarilor italieni dovedindu-se „documente de limbă extrem de valoroase, ce nu sunt încă suficient de bine cunoscute” (p. 5). Scopul urmărit de către editori este „punerea în evidență a caracteristicilor lingvistice, stilistice și textuale ale acestor scrieri și, implicit, facilitarea utilizării acestor particularități în studiile consacrate istoriei limbii noastre literare și dialectologiei diacronice românești” (p. 5). Tot aici, se menționează că prezenta ediție a colecției de omilii alcătuiește primul volum, un al doilea volum urmând să cuprindă republicarea altor lucrări redactate de misionarii italieni⁷.

Subdiviziunea întâi a *Introducerii*, redactată de către Florentina Nicolae și intitulată *Considerații asupra surselor textului latinesc din Conciones Latinae Muldavo* (pp. 7-12), este consacrată unei analize detaliate și critic interpretate a izvoarelor care au stat la baza întocmirii de către Silvestro Amelio a textului latin. Astfel, sunt stabilite trei surse ce aparțin unor autori catolici, din care misionarul italian s-a inspirat, reproducând întocmai sau redând prin parafraze în mod amănunțit, fără însă a cita autorii folosiți. În urma determinării raportului de filiație a textului latin cu omiliarele celor trei surse bibliografice⁸, a reieșit „o compilație de trei surse majore, asupra cărora Silvestro Amelio a intervenit minimal și din care a extras fragmente considerate relevante pentru tema unei anumite omilii” (p. 12).

În subdiviziunea a doua a *Introducerii*, redactată de Gheorghe Chivu și intitulată *Conciones Latinae Muldavo, un manuscris singular din secolul al XVIII-lea* (pp. 13-22), este subliniat argumentat caracterul unic al acestui manuscris, ce constă în faptul că „oferă informații numeroase și extrem de interesante privind scrisul românesc vechi cu litere latine, respectiv limba română vorbită la începutul veacului al XVIII-lea” (p. 14). În continuare, cu referire la forma grafică a textului, autorul demonstrează „existența unor dovezi numeroase de îmbinare, într-o ortografie cu litere latine puțin obișnuită și deloc unitară, a unor norme preluate din scrisul maghiar al epocii cu elemente ortografice specifice scrisului italianesc sau celui latinesc” (p. 14-15), semnalizează folosirea unor grafeme, pentru marcarea unor realități fonologice a limbii române, din modelul ortografic maghiar (întrebuințarea lui *k* pentru *c*, a lui *c* pentru *ț*, a grupului *cs* pentru *ê* etc.) sau din scrisul italianesc

⁷ Se are în vedere: „*Dottrina Christiana*, catehismul italo-român tipărit în 1677, la Roma, de Vito Pilutio, *Breve vocabulario italiano-muldavo*, glosarul alcătuit în 1719 de către Silvestro Amelio, copia manuscrisă după *Dottrina Christiana*, adăugită, de același Silvestro Amelio, cu câteva rugăciuni, imnuri religioase, formule sacramentale și fragmente evanghelice, grupajul de scrieri intitulat *Diverse materie in lingua moldava*, scris cândva în jurul anului 1760, foarte probabil de Anton Maria Mauro, respectiv primul ghid de conversație italo-român, cunoscut ca *Manuscrisul de la Göttingen*, redactat, după cum stă consemnat pe foaia de gardă a textului, „de un italian, la Iași, în anul 1770” (p. 6).

⁸ E vorba de „omiliarul lui Radulphus Ardens, *In epistolas et evangelia Dominicalia homilliae*”, „lucrarea lui Petrus de Palude (latinizat Petrus Paludamus), *Sermones sive Enarrationes, in Evangelia. De tempore ac Sanctorum festis, qui Thesaurus Novus, vulgo vocantur*” și „omiliarul spaniolului Louis de Granada (latinizat Ludovicus Granatensis), *Conciones quae de praecipuis Sanctorum festis in Ecclesia habentur, a Festo Sancti Andreae, usque ad Festum Beatae Matiae Magdalenae*” (pp. 8-12).

(folosirea grupurilor *ci* și *cy* pentru *ĉ*, a grupului *sc* pentru *ŝ* etc.) ori din cel latinesc (utilizarea grafemelor *ge*, *gi*, *gy* pentru palatala *g'* etc.). Tot aici, sunt descrise mai multe fenomene fonetice ce caracterizau varianta moldovenească a limbii române vechi (trecerea lui *ă* medial aton la *a*, închiderea lui *-e* la *-i*, conservarea lui *î* original în cuvinte moștenite din latină, întrebuițarea generală a africatelor *dz* și *ĝ*, durificarea sau muierarea unor consoane, palatalizarea unor labiale etc.) sau ilustrate unele forme curente în scrierile din epocă (*tatul*, care alternează cu *tatăl*, *mânule*, dar și *mânile*, *copaciu*, *ceriuri*, *mare* (bunătați), însă și *mare* (treabă), *aceștii*, ce alternează cu *acestei*, *ună* (pricină), verbul *a voi* cu valoare predicativă, imperative arhaice *stă* „stai”, *blemați* „haideți” etc.) (vezi pp. 15-16). În privința lexicului, Gh. Chivu constată că textul românesc al cazaniilor înregistrează numeroși termeni regionali și populari, unii dintre aceștia „având aici prime atestări cunoscute sau fiind utilizate cu sensuri anterior neînregistrate” (p. 20). În urma generalizării ideilor expuse, autorul încheie: „Amestec interesant de vechi și nou, de forme, structuri și cuvinte uzuale cu creații sau fapte de limbă particulare, *Conciones Latinae Muldavo* se dovedește a fi un document de limbă română veche de importanță aparte: pentru istoria limbii române literare, pentru dialectologia istorică românească, dar și pentru studiul manierat de deprindere și apoi de utilizare a limbii române de către intelectuali cu origine străină, ce foloseau în mod curent limba latină” (p. 22).

Ediția este însoțită, în mod tradițional, de *Notă asupra ediției* (pp. 23-30), care prezintă informații referitoare la modul în care autorii au elaborat lucrarea lor. Se precizează soluțiile adoptate la transcrierea textului latinesc sau cele cu ajutorul cărora au fost tratate unele forme grafice susceptibile de duble interpretări, cum ar fi, bunăoară, folosirea lui *v* pentru *u*, înlocuirea lui *y* cu *ii*, uniformizarea grafilor cu vocală simplă în locul celor cu diftong etc. De asemenea, „au fost identificate lacunele din textul astăzi cunoscut (marcate în ediție prin <...>) și a fost stabilită structura sintactică a fragmentelor scrise în limba română, <...> au fost identificate mai multe erori de transcriere, câteva copieri repetate și o serie de substituiri arbitrare de cuvinte, constatările fiind consemnate în note” (p. 27).

Partea însemnată și cea mai dezvoltată a volumului este textul propriu-zis al colecției de predici, *Conciones Latinae Muldavo* (pp. 33-582), care, de altfel, a prilejuit apariția celorlalte părți componente ale ediției. Deschide textul lucrării prima omilie, tipărită în latină, cu caractere cursive. Îndată urmează traducerea românească, cu caractere obișnuite, anunțată de titlul *Muldavo*. Încheie textul omiliei cuvintele bilingve *Finis*. Sfurșitul. La fel se prezintă și cele 85 de predici.

Textul ediției este numerotat cu file, al căror număr este indicat cu cifre arabe în interiorul textului (o plasare a numărului de file pe marginea paginii, în conformitate cu uzanța filologică, ar fi fost, poate, mai vizibilă și mai comodă pentru consultarea ambelor texte). Sfurșitul filelor recto (r) este marcat printr-o linie oblică (/), iar acela al filelor verso (v), prin două linii oblice (//). Secțiunea aparatului critic al ediției conține un număr impresionant de note (3193), menite să explice numeroase aspecte mai mult sau mai puțin dificile în înțelegerea celor două texte, latinesc și românesc.

Începe ediția un *Glosar* (pp. 583-596), ce cuprinde cuvinte și forme învechite, regionale sau mai puțin ori deloc cunoscute astăzi sau care prezintă sensuri diferite față de cele actuale. Iată o enumerare de termeni, selectați din bogatul glosar, ce ar putea suscita o atenție sporită din partea lexicologilor preocupați de lexicul limbii române literare vechi: *alesătură* „alegere”, *arăsi* „a hărăzi”, *artan* „membru, parte a corpului”, *bicini* „a flagela”, *bogate* „bunuri, bogăție, avere”, *cultui* „a hultui, a altoi; (fig.) a adăuga”, *cunoștiu* „cunoaștere”, loc. vb. *ada a mână* „a trăda”, *dărnici* „a dărui”, *dejde* „nădejde”, *famă* „faimă (proastă)”, *fericenie* „fericire”, *ivorniță* „viforniță”, *înslobodzi* „a slobozi, a elibera”, *luătură* „semnificație, înțeles”, *măicesc* „matern”, *nesprime* „asprime”, *oșteni* „a lupta”, *poftință* „dorință, poftă”, *rodicios* „roditor”, *supusoarie* „supunere”, *timpuriește* „temporar”, *zăcaș* „așezat”.

La finele ediției este reprodusă imaginea fotografică color a 29 de file, selectate distanțat.

Lucrarea prezentată este rodul unei colaborări îndelungate și eficiente a celor doi autori: acad. Gheorghe Chivu, recunoscut cercetător și editor al monumentelor scrisului vechi românesc, reprezentând Academia Română, și prof. dr. Florentina Nicolae, cercetătoare consacrată prin studiile referitoare la literatura română veche și la limba latină, reprezentând Universitatea „Ovidius” din Constanța. Fiind o lucrare de conlucrare, contribuția fiecărui editor se prezintă astfel: la redactarea, de către ambii editori, a părților formative din *Introducere*, sunt adăugate editarea critică a textului latinesc a Florentinei Nicolae și transcrierea interpretativă a textului românesc, editarea critică a lui și întocmirea glosarului de cuvinte și forme ale lui Gheorghe Chivu.

Impresionanta colecție de omilii constituie un document extrem de prețios, prin informațiile bogate și foarte interesante pe care le vădește, și este în stare să trezească un real interes din partea specialiștilor pentru cunoașterea scrisului românesc vechi cu litere latine, a stării limbii române literare, în varianta sa moldovenească, din primele decenii ale secolului al XVIII-lea și a particularităților subdialectului moldovenesc, respectiv ale graiului vorbit în satele din centrul și nordul Moldovei.

Străduința editorilor, remarcată prin exemplaritate și conștiinciozitate în cercetarea științifică și deopotrivă prin cunoașterea temeinică a limbii și culturii românești de la începutul secolului al XVIII-lea, precum și a limbii și literaturii latine, s-a încununat în mod firesc cu o ediție critică de tip academic a celei mai mari culegeri de predici, *Conciones Latinae Muldavo*, redactate în latină și traduse în limba română, la 1725, de către misionarul italian Silvestro Amelio.

Nu în ultimul rând, volumul se impune și printr-o calitate tipografică deosebită datorită Editurii Academiei Române.

Notă: Recenzie elaborată în cadrul subprogramului de cercetare 010301 „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică”, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM.

Primit: 29.01.2024

Acceptat: 21.05.2024